

Дејан БУЛИЋ*
Историјски институт
Београд

ЦРКВА У РАДОШИЋИМА**

Апстракт: У раду се научној јавности презентују остаци цркве Св. Петке у Радошићу, која се на основу покретних археолошких налаза датује у 14. столеће. Истовремено и аналогije са осталим црквама истог типа из области Рашке, као и остаци живописа указују на 14. столеће.

Кључне речи: Св. Петка – Радошић, Рашка; 14. век, Св. Никола – Студеница; Св. Никола – Брвеник, Св. Никола – Баљевац, Св. Никола – Шумник, дацито-андезит.

У селу Радошићи, око 7 км североисточно од Рашке, на десној обали Радошићке реке и пута Рашка–Кижевак налази се црква Св. Петке. Нема историјских података о времену настанка и ктитору храма. Црква се не помиње у средњовековним изворима, нити се село помиње у познатој повељи о замени поседа Војислава Војиновића и челника Мусе, али свакако је данашњи Радошић био у саставу жупе Брвеник.¹ Ни у најстаријем познатом турском попису брвеничке области, насталом 1477.

---

* dejan.bulic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Етногенеза Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* (Ев. бр. ИИИ 47025).

¹ Текст повеље видети код: А. Соловјев, *Једна српска жупа у време царства*, Гласник Скопског научног друштва 3 (1928) 25–43; М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003) 143–166.

године, не помиње се село Радошић.² У попису Зворничког санцака из 1519. године налазимо село Радешићи у оквиру тимара Синана, писара, са пореском обавезом од 3.000 акчи.³ У попису истог санцака из 1533. године, село Радешићи (кућа: 7; неожењених: 1, баштина: 7; удовице: 2) је сада са пореским давањима од 1.850 акчи, у тимару Муртеза.⁴

За остатке цркве у Радошићима Б. Кнежевић верује да су припадали манастиру Тушимља.⁵ Наиме, у пописима Зворничког санцака 1519. године, нашао се и манастир Тушимља у оквиру тимара кадије Брвеника, заједно са селом Батан. У следећем попису (1533) нашао се у тимару Алије, са истим пореским обавезама од 150 акчи, а 1548. године се не помиње.⁶ Село Тушимља више не постоји, али у близини села Бадањ, како је идентификован Батан, налази се Тушимљанско брдо, траг некадашњег села Тушимља.⁷

Убикација није потврђена, али је могуће је да је некадашње село Тушимља део данашњег села Радошића, које је 1533. године имало само једну кућу и 5 баштина, због чега је, вероватно, брзо нестало.⁸

Од аутора путописне и етнолошке литературе једино је Радомир Илић 1905. године забележио кратке податке о рушевинама цркве. Наиме, навео је да се у радошичком атару налазе темељи цркве, посвећене Св. Петки: „Народ прича како се некад отисла с брда велика стена те срушила

---

² Област некадашње жупе Брвеник била је у саставу Скопско-босанског крајишта, а после његовог укидања, у Паша санцаку. Оснивањем Призренског санцака, око 1481. године, постаје његов део, све до владавине Селима I (1512–1520), када је стављена под команду санцакбега Зворника: Т. Катић, Г. Гарић-Петровић, *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, *Miscellanea* 32 (2011) 157–190 (=Т. Катић, Г. Гарић-Петровић, *Попис*). О приближним границама нахије Брвеник на основу објављених дефтера Зворничког санцака из 1519, 1533. и података из необјављеног дефтера из 1548. године видети: Б. Кнежевић, *Села нахије Брвеник у првој половини XVI века*, Српско село, могућности и даљи правци истраживања, Београд 2003, 41–55.

³ Посед се нашао 5 година касније у поседу Хизира, мазула: *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Dešifrovaо, preveо i obradio: Adem Handžić, Sarajevo 1986 (sa faksimilima), 69 (=Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka).

⁴ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 136.

⁵ Б. Кнежевић, *Манастири у нахији Брвеник по турским пописима из прве половине XVI века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 26 (1993) 267–268 (=Б. Кнежевић, *Манастири*).

⁶ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 50, 139.

⁷ Б. Кнежевић, *Манастири*, 267.

⁸ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, 140.

ову цркву и побила сабор који је ту био сакупљен. И сада се сваке године о Цветима код ове црквине одржава велики сабор“.⁹

Постојећи етнографски подаци могу се допунити подацима из документације Завода за заштиту споменика културе из Краљева, према којима народно предање цркву везује за Немањиће, а да је од камена цркве подигнут звоник у Новој Павлици. Црква је, наводно, служила 1872. године, када је парох био Миленко Савић, који је ту и умро. Поред цркве постоји извор „лековите воде“.¹⁰

Историјат истраживања и археолошка ископавања

Црква је мало позната научној јавности и до сада је публикована само анализа остатака живописа и подаци о ктиторском гробу у оквиру шире студије о властелинским сахранама у Моравској Србији, док су резултати археолошких радова обрађени у магистарском раду посвећеном жупи Брвеник.¹¹

На остатке цркве наишло се 1985. године приликом проширивања и градње асфалтног пута за потребе рудника „Кижевак“, на чије трагове је осим конфигурације терена, указивао и топоним „Црквина“.¹² Српска православна црква парохија Рашка, обратила се дописом 1989. године Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву, са молбом за обновом цркве. Након новог захтева 6.2.1997. године, уследила су археолошка

⁹ Р. М. Илић, *Ибар*, СЕЗ, књига VI, Насеља српских земаља, књига III, Београд 1905, 646.

¹⁰ Документације Завода за заштиту споменика културе – Краљево. Податак да је црква служила, највероватније треба схватити као држање повремене службе над рушевинама храма, а не као обновљен храм.

¹¹ Б. Стевановић, М. Лукић, М. Живковић, *Фрагменти фресака из цркве у селу Радошићи код Рашке*, *Наша прошлост* 11 (2010); Д. Радичевић, Д. Булић, *Прилог проучавању властеоске сахране у Моравској Србији*, *Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, ур. Синиша Мишић, Крушевац 2014, 113–136 (=Д. Радичевић, Д. Булић, *Прилог проучавању властеоске сахране*); Д. Булић, *Жупа Брвеник – средњовековна археолошка налазишта*, Магистраски рад одбрањен на Филозофском факултету у Београду 2008. године (рукопис).

¹² Локалитет је на катастарским парцелама бр. 1967/1 и 1968 К.О. Радошићи, у својини СО Рашка.

истраживања, а на основу добијених резултата Завод је прописао услове за уређење локалитета и његову обнову.

Археолошка ископавања цркве вођена су са прекидима од 23.6. до 8.8. 1997. године и била су усмерена на откривање црквене грађевине и узаног појаса око ње (Т. 5).¹³

Унутрашњост цркве је најпре била подужно подељена на сонду 2 и сонду 3, односно јужну и северну половину цркве, али се брзо одустало од овакве поделе и читава унутрашњост је третирана као целина и истраживана до нивоа пода од опека. У слоју хумуса и шута, поред фрагментата фресака, нађена је већа количина рецентних налаза (новац, накит и керамика). Унутар цркве констатован је слој ерозије од црне, смоласте земље дебљине 0,83 м, која је склизнула са брда северно од цркве.

Уклањањем шута са јужне стране западног зида цркве откривани су зидови спољне припрате. У слоју шута нађено је више фрагментата фресака, делова различитих грнчарских судова, металних предмета и делова надгробних плоча, од белог мермера. И овај простор је прекривао слој земље смонице, спране са северног брда, дебљине у просеку 1,30 м.

Истовремено са радовима унутар цркве, рашчишћавани су наноси земље и шута око цркве, у ширини од око 1,5 м. На овим позицијама постављени су ископи 1 и 8, којима нису познате тачне позиције у доступној документацији.¹⁴ Ископ 1 позициониран је са циљем откривања простора јужно од цркве. Западни профил сонде показује наслојавање на овом делу локалитета (Т. 5). Услед рушења цркве, слојеви се косо спуштају према југу. Испод површинског слоја хумуса, у коме је нађено више уломака различитих рецентних керамичких посуда, формирано је више слојева шута. На око 0,50 м изнад сокла, констатован је слој шута дебљине до 0,20 м са доста фреско малтера и другим налазима. Испод је чиста сива растресита земља, до нивоа сокла цркве (Т.7/1).

Уз северни зид цркве, налазила се сонда 8. Са ове стране цркве ерозијом је дошло до акумулације веће количине земље, што најбоље

---

¹³ Претходно су мештани, самоиницијативно делимично рашчистили зидове и олтарски простор цркве. Археолошки радови су обављени средствима Министарства културе Републике Србије уз учешће општинских средстава. Велику помоћ пружила је Војна пошта – Рашка, Јавно предузеће за грађевинско земљиште, путеве и изградњу „Рашка“, као и надлежни свештеник Јевта Павловић са мештанима околних села. Стручни тим чинили су: археолог Обренија Вукадин, архитекта Вељко Вучковић и архитектонски техничар Нада Пајовић.

¹⁴ Строго узевши, то и нису праве археолошке сонде, јер су копане само до нивоа сокла цркве, а не до слоја здравнице.

осликава највиши профил у сонди од готово 4 м, док је највиша очувана висина северног зида цркве била 2,50 м.

Основа цркве и просторно решење

Храм је једнобродна грађевина, правоугаоне основе са полукружном и дубоком апсидом, димензија, без припрате 11,45 м x 6,45 м. То је грађевина скромних димензија сиромашна украсним каменим елементима. Два пара пиластара, прислоњених на северни и јужни зид, делили су цркву на три неједнака травеја, од којих је најмањи источни. У олтарском простору налазиле су се нише за протезис и ђаконикон, док је у средишту апсиде изнад синтроноса смештена ниша за „горње место“ (Т. 6).

Црква је била полуобличасто засведена са два ојачавајућа лука, ослоњена на пиластре. Поделом унутрашњег простора на три травеја, од којих је средишњи квадратног облика, отворена је могућност за издизање куполе, иако је у коначној реконструкцији црква изведена без ње.

Са западне стране цркве, у каснијем раздобљу, призидана је припрата скоро квадратне основе дим. 6,85 м x 6 м. Невеште мајсторе открива благо искошење припрате према северу у односу на осу цркве. Зидови припрате носили су лаку, дрвену конструкцију у функцији трема, што потврђују отисци од усправних дрвених стубова.

Зидање и градиво

Зидови цркве грађени су ломљеним каменом уз употребу кречног малтера. Очувани су у висини од 1,30 м до 2,50 м, а њихова просечна дебљина износи 0,90 м или 3 стопе. У доњим зонама, најбоље очувани северни зид је изведен каменом средње величине и кречним малтером као везивом, док су горње зоне изведене крупнијим каменом (Т. 1; Т. 10).

Сводови, поједини лучни делови отвора, оквири појединих слепих ниша и кордонски венци грађени су од сиге. Местимично, за уоквиравање ниша, употребљавани су комади мермерних надгробника, сада у секундарној употреби.

Углови су озидани отесаним каменим квадерима црвенкасте боје. Исто градиво употребљено је местимично за камену пластику и реч је о

дацито-андензиту (прополиту), магматској стени која је накнадним хидропроцесима прилично распаднута у минерале глине и као таква је постала погодна за механичку обраду.¹⁵

Није поуздано утврђена врста кровног покривача, јер нису пронађени остаци било какве покривке.

Зидови припрате, дебљине 0,55 м, рађени су ломљеним каменом и речним облутком, везаним белим кречним малтером. Очувана висина северног зида припрате износила је 2,5 м, док су западни и јужни зид сачувани до 0,70 м висине. Северни зид је прислоњен уз слој земље са северне стране и само има унутрашње лице. Очигледно је северни зид служио и као потпорни зид, штитећи од ерозије са северне падине. Из овога следи да је припрата подигнута кад је црква већ била засута земљом са северне стране. Улаз у спољну припрату налазио се у западном зиду, ширине 1,25 м. Као степениште испред улаза у припрату служио је поређан камен. На месту довратника са обе стране налазе се отисци за дрвене греде димензија 17 x 17 cm. У јужном зиду, на угловима и на средини, налазе се отисци четвртастих греда истих димензија. Северно и јужно од улаза у наос цркве, односно са спољне стране западног зида цркве, израђен је банак, зидан од камена и малтера, различите ширине и висине.

Унутар сонде 5, у пределу врата, откривена је малтерна површина неправилног кружног облика, пречника око 1 м, и дебљине 4-9 cm, која је вероватно представљала место мешања малтера (Т. 3/1).

Темељи припрате

Захваљујући ископима 4, 5, 7 и 9 добијен је увид у начин извођења темеља цркве, а сондом 6 у југозападном углу спољне припрате увид у темеље спољне припрате (Т. 3; Т. 5; Т. 7). Јужни и западни зид спољне припрате постављени су без темеља, односно без укопавања. Испод зида припрате се подвлачи слој жуте и црвенкасте песковите земље или наноса, највероватније настао распадањем камена пешчара, који чини ниво у целој припрати, и који је вероватно чинио под, а затим следи слој црне смонице.

Темељи цркве израђени су од ситно ломљеног, местимично крупнијег камена, и речног облутка, неједнаке дубине, између 0,62 м и максималних 0,80 м. Изузетак представља јужни темељ унутар сонде 5,

---

¹⁵ У документацији Завода за заштиту споменика културе из Краљева налази се експертиза др Слободана Радовановића који је извршио анализу камена.

који је у средишњем делу знатно дубљи и износи 1м, вероватно због постојања старијег укопа или меке подлоге. Најпре је ископан темељни ров у који је усудо набацан камен у неколико редова, а затим је темељ обилато заливан кречним малтером, нарочито горња зона у висини 0,35 м – 0,50 м. Само је понегде то извођено педантније. Ширина сокла је такође неуједначена и креће се од 0,10 м до 0,32 м (Т. 3/ 1, 3; Т. 5).

Пиластри

На 2,30 м од западног зида констатован је пар пиластара дим. 0,48 м x 0,43 м, а од њих на 3,24 м према олтару, постојао је још један пар источних пиластара у цркви (Т. 6).

Различитим ископима обухваћени су темељи три пиластра. Дубина темеља сва три пиластра износи 0,26 м и чини га веће камење заливено са доста малтера. Темељи оба јужна пиластра су једном пукотином одвојени од темеља цркве, због лошег фундаирање пиластра и лоше веза за темељ (Т. 17).

Архитектонски камени украс и унутрашња опрема цркве

Током археолошких ископавања пронађено је више комада камене пластике првобитне цркве.

Прозорски оквири

У сонди 1, на око 3 м удаљености од јужног зида цркве, у слоју шута пронађен је лучни надпрозорник израђен од порозног беличастог камена, са благо окрњеним једним раменом (Т. 11/1).

У делу олтарског простора у слоју шута пронађен је још један лучни надпрозорник израђен од истог камена. (Т. 11/2).

Југозападно од цркве у слоју шута пронађен је вишеугаони допрозорник и лучни надвратник или надпрозорник, од црвенкастог камена, дацето-андензита (Т. 12/7; 9).

Западно од цркве у слоју шута пронађен је део дводелног прозора – бифоре, израђен од црвенкастог дацито-андензита, и један подпрозорник израђен од сивог камена (Т. 11/5–6).

Уз западни зид, на површини шута, пронађена су два фрагмента бифоре са лучним отвором, рађене од поменутог, црвенкастог камена (Т. 11/3), док су део исте бифоре чинила и три фрагмента стубића прозора пронађена у северном делу цркве у слоју шута, израђена, такође, од дацито-андензита (Т. 11/4).

Рекло би се по остацима камене пластике да је црква првобитно имала четири прозорска отвора, како је и у коначној реконструкцији цркве изведено. Истраживачи су закључили да су се две бифоре, вероватно, налазиле изнад улаза на западном pročелју и апсиди цркве, док су две монофоре обезбеђивале прилив светла са јужне и западне фасаде (Т. 10).¹⁶

Портали

Првобитни улаз у цркву остварен је кроз двокрилна врата у западном зиду са канелованим каменим оквиром, од кога се *in situ* сачувао доњи део портала. У западном зиду цркве у улазним вратима са њених бочних страна, откривени су отвори правоугаоног облика, некадашња лежишта дрвених довратника. У јужном зиду димензије тог отвора износе 20 x 20/80 cm, док у северном зиду износе 16 x 11/25 cm (Т. 4/5–6; Т. 9; Т. 10).

У вратима у шуту, нађен је део лучног надвратника, а близу врата још два, украшена плитким канелурама. Сви пронађени елементи израђени су од црвенкастог дацито-андензита (Т. 12/6; Т. 12/1–2). Лучни надвратници указују на некадашњу лунету над улазним порталом, у оквиру које се налазио светац заштитник изведен у фреско техници. Камени портал није имао других украсних мотива, којих уосталом нема ни другде на цркви.

Подеони и завршни венци

На цркви, са унутрашње стране, постојао је само један профилисан камени венац. У цркви у слоју шута, нађено је неколико квадера сиге, који су чинили сводаре и део кордонског венца (Т. 12/3). Истоветни део венца пронађен је, сложен на гомили камена, у североисточном делу припрате, која сведочи да је у једном моменту унутрашњост цркве очишћена (Т. 12/4). Венци су састављени од два торуса, осликана живописом црвене боје.

---

¹⁶ Дневник археолошких ископавања цркве.

Код северозападног пиластра, пронађена је конзола од сивог камена, без утврђене позиције на цркви (Т. 12/8).

Подови

Најмлађи под цркве у олтарском делу изведен је кречним малтером дебљине 8 цм. Заузимао је простор до источних пиластара у наосу цркве, где се правилно завршава отиском дрвене греде за олтарску преграду. Отисак греде се пружао целом ширином цркве између два источна пиластра (Т. 2/1; Т. 4/1–2; Т. 8).

У осталом делу храма под је начињен од опека димензија 30 x 14,5 x 3,5 цм, слаганих по одређеном систему. По један ред цигала био је постављен дијагонално, делећи површину наоса до источних пиластара на четири једнаке троугаоне површине. Унутар ових површина слагање опека било је различито. Од дијагонално сечених опека у средини наоса, изведена је мања розета. Цео под је доста нераван, јер се у јужном делу наоса налазило улегнуће у поду, пречника 1,5 м, а дубине 0,30 м и у северозападном делу цркве, где се такође оцртавало улегнуће неправилног облика. Подлогу пода чинила је танка малтерна површина, дебљине од 2 до 3,5 цм, која је лежала на земљи.

У југозападном делу цркве у оквиру сонде 5, малтерна подлога је лежала на слоју мрке, смоласте земље, дебљине 8 цм, која је представљала нивелирајући слој за малтерну подлогу. Преко темељног проширење очувала се жућкаста малтерна подлога дебљине око 2 цм, вероватно подлога за старији, првобитни под од плоча, које су биле постављене пре малтерисања цркве. Првобитни под је био за око 5 цм нижи од затеченог пода од опека (Т. 3/1; Т.9/1).

И у југозападном углу сонде 7, јасно је уочена старија малтерна површина, односно подлога првобитног пода, на нивоу темеља пиластра, изнад које се налазио слој црне земље, пун гара, дебео десетак сантиметара, а затим млађи малтерни под дебљине 8 цм. (Т.17)

Иконостас

Унутрашњост цркве је дрвеним иконостасом била подељена на олтарски простор и наос. У поду је остао очуван отисак дрвене темељне греде димензија 10 цм x 12 цм. У оквиру Сонде 7, уз југоисточни пиластар

пронађено је доста гара, у дубини од око 0,40 м рачунајући од прага, што сведочи о некадашњој дрвеној греди (Т. 4/1-2; Т. 8).

Часна трпеза

У средини олтарског простора налази се стуб правоугаоног облика, са зарубљеним ивицама, дим. 0,35 м x 0,35 м. Израђен од једног комада камена висине 0,90 м. Стуб је носио часну трпезу, која је пронађена приликом рашчишћавања шута унутар цркве, прислоњена уз северни зид апсиде. Часна трпеза је израђена од једног монолита, четвороугаоног облика дим. 1,12 м x 0,82 м. Монолит је одоздо закошених страна, са правоугаоним отвором на средини за причвршћивање на стопи (Т. 4/1; Т. 6).

Синтронос

Дуж целе апсиде постављен је банак – синтронос, ширине 0,30 м – 0,32 м, и висине 0,27 м. У средини апсиде налази се „горње место“, у правоугаоној ниши до кога се долази преко три степеника чија су базилишта ширине 0,24 м и висине 0,14 м. Ширина степеника износи од 1 м до 1,30 м. Банак и „горње место“ зидани су од сиге, речног облутка и ломљеног камена, а затим омалтерисани (Т. 1/2–3; Т. 6; Т. 9/2).

Нише

У простору протезиса налазиле су се три нише – једна на источном и две на северном зиду. И у ђаконикону се једна ниша налазила на источном зиду овог простора. Све нише су делимично уоквирене деловима надгробних плоча, од студеничког, белог мермера. Поједини примерци надгробника били су украшени орнаментима. Испред нише у јужном делу цркве пронађени су фрагменти од две надгробне мермерне плоче, првобитно, највероватније уграђене у нишу (Т. 12/5).

У северном делу апсидалног простора налазе су две нише: горња, већих дим. 0,58 м x 0,28/0,40 и доња, мањих дим. 0,29 м x 0,34/0,24 м. Овај део је зидан ситнијим каменом од апсидалног дела, па се стиче утисак да је презиђиван (Т. 1/3; Т. 2/4).

Ниша на северној страни апсиде је у једном тренутку била зазидана, као и ниша у јужном делу цркве дим. 0,73 м x 0,90 м (Т. 2/6; Т. 4/4).

Паралеле за употребу мермерних надгробних плоча за формирање ниша у олтарском простору налазимо на црквама из 14. века и млађим. Из најближе околине ова пракса забележена је у цркви Св. Николе у Шумнику, Св. Николи у Брвенику,¹⁷ Новој Павлици¹⁸ и на цркви св. Николе у Ушћу, где су мермерне надгробне плоче са стилизованим крстом у кругу, употребљене у зиду као материјал за зидање, преко којих је нанет фреско-малтер.¹⁹ Мермерне оквире образоване од сполија имају прозори у средњем травеју храма св. Николе у Студеници, али су овај облик добили накнадно.²⁰

Живопис

Приликом истраживања унутрашњости цркве у шуту, као и са њене јужне и западне стране, откривена је већа количина фрагмената фреско декорације. Највише уломака пронађено је у оквиру сонде 1, на око 0,50 м изнад сокла, у слоју шута дебљине око 0,20 м, формираном, вероватно, рашчишћавањем унутрашњег дела цркве. Међу комадима фреско малтера констатовани су бројни комади са деловима лица светитеља, различитим натписима и деловима драперија (Т. 7/1; Т. 22/7–8).

Поједине мање површине одржале су се и на зидовима унутар цркве, на спољном западном зиду цркве, односно у оквиру касније припрате, на банку у олтарској апсиди и на деловима отпалих камених венаца (Т. 9/3; Т. 12/3–4; Т. 17/1, 3). Фрагменти живописа налажени су и испод малтерне подлоге пода од опека у сонди 9, што је важно за датирање млађег пода.

Компаративном стилском анализом радошићких фрагмената фресака – уз извесне разлике у односу на класицистички канон – приближавају радошићке фрагменте споменицима сликарства у којима су стварали мајстори од четврте деценије 14. столећа. Иако се уочава сличност и са остварењима друге половине овог столећа, најоправданије

¹⁷ Д. Булић, *Црква у Шумнику, нови поглед на датовање*, ИЧ 62 (2013) 66.

¹⁸ М. Михаиловић, М. Ковачевић, *Нова Павлица*, Београд 1989, 54.

¹⁹ Н. Лишанин, *Црква светог Николе у Трњацима код Ушћа*, *Наша прошлост* 9 (2009) 48.

²⁰ М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Студеници*, *Архитектура прве половине XIII века I*, Београд 2006, 197.

је датовање старијег слоја фрагмената фресака у средину или, евентуално, шесту деценију 14. столећа.²¹

Млађи слој сликарства, слабијег квалитета и недовољно одређеног иконографског садржаја, не одговара времену српске средњовековне државе и настао је након дозирања припрате.²² Трагови живописа на спољном западном зиду првобитног храма сведоче о млађем слоју сликарства (Т. 9/3; Т. 22/6).

Сахрањивање и надгробни споменици

Археолошким истраживањем констатоване су три сахране. Уз јужни зид цркве, са спољашње стране, на саставу цркве и спољне припрате у оквиру сонде 4 (Т. 3/6; Т. 5), на релативној дубини 1,47 м мерено у односу на праг цркве, констатовано је постојање два гроба.

У оквиру сонде 9, у северозападном делу цркве, истражен је ктиторски гроб, нумерисан бројем три (Т. 2/2; Т. 5; Т. 18). Покојник је положен на леђа, оријентације исток–запад, паралелно са северним зидом цркве. Кости скелета су услед велике влаге значајно оштећене. Рака се не уочава, а очувана дужина скелета износи око 1,60 м. Сахрањивање је обављено у сандуку од дасака, чији је траг констатован код десне карлице. Даске су биле повезане гвозденим кованицима, дужине 11–16 цм, којих је укупно било девет. Припадали су сандуку у коме је изведено сахрањивање (Т. 15/12). Како је ово једина сахрана унутар цркве, претпостављено је да је реч о ктиторском гробу, због чега је сахрана обављена у блиском временском распону по изградњи цркве.²³ На овај начин кованике, који нису хронолошки осетљиви, датујемо у 14. столеће.

Кад је реч о положају гроба у простору храма, прототип који је крајем 12. века успостављен са ктиторским гробом Стефана Немање у Студеници – у југозападном углу цркве – остао је на снази током читавог средњег века и овај узор је био доследно подржан.²⁴ Међутим, у случају Радошића, сахрана је обављена у северозападном делу цркве. Исти случај је и са црквом у Новој Павлици, где су браћа Мусићи сахрањени у

---

²¹ Б. Стевановић, М. Лукић, М. Живковић, *Фрагменти фресака*, 100–104.

²² Б. Стевановић, М. Лукић, М. Живковић, *Фрагменти фресака*, 104.

²³ Д. Радичевић, Д. Булић, *Прилог проучавању властееоске сахране*, 123.

²⁴ М. Поповић, *Археолошка сведочанства о ктиторским сахранама у средњем веку*, Новопазарски зборник 30 (2007) 28.

северозападном делу цркве испод својих портрета, док је место у југозападном делу цркве заузела њихова мајка Драгана, по монашењу Теодора.²⁵

Приметно је да око цркве нису откривена уобичајена гробна обележја за средњи век у виду хоризонталних камених плоча, каква су регистрована код цркве у Шумнику или Брвенику. На некадашње надгробнике, указују међутим, секундарно употребљени делови надгробних плоча којима су уоквирене нише у олтарском делу.

Са јужне стране цркве, у нивоу првобитног терена, откривена су три надгробна споменика типа ниских усадника. Један споменик је имао пластични крст, док су друга два неорнаментисана. На постојање већег броја усадника указали су налази фрагментованих надгробних плоча у слоју шута, на површини спољне приправе и на нивоу почетка темеља у оквиру сонде 1. Усадници су израђени од белог мермера са косо засеченим ивицама.

Покретни археолошки материјал

*Јама испод пода*²⁶

Након подизања пода од опека цркве на простору улегнућа у јужном делу наоса констатована је јама, дубине 1,35 м, мерено од нивоа пода цркве (Т. 2/1; Т. 4/1; Т. 8). Јама је била испуњена растреситом мрком земљом са доста фрагмената грнчарије. Из поменуте јаме потиче већи број уломака већег керамичког лонца, разгранутог и дугачког обода. Горњи део посуде украшен је снопом плитко урезаних хоризонталних линија у комбинацији са таласастом линијом и сликаним тачкама енгобом. Лонац је израђен на витлу и датује се у 14. век (Т. 14/12; Т. 21/7). Истом лонцу или типу посуде припада више фрагмената керамике (Т. 14/3; Т. 20/8).

Ово су карактеристични лонци за позни средњи век и регистровани су на готово свим локалитетима у непосредној близини.

²⁵ О сахрањивању у Новој Павлици видети: А. Јуришић, *Нова Павлица, резултати археолошких радова*, Београд 1991, 27–31 (=А. Јуришић, *Нова Павлица*).

²⁶ Покретни археолошки налази нису груписани према месту налаза, већ према функцији и материјалу од ког су израђени. Једино је из јаме унутар цркве, дат целокупан инвентар без одвајања према материјалу. Разлог за овакву презентацију налаза је тај што је често немогуће утврдити поуздано место налаза предмета или слој у коме су пронађени.

Аналогни лонци могу се наћи у манастирима Градац²⁷ и Нова Павлица.²⁸ Идентични лонци познати су из Ђурђевих ступова,²⁹ док је исти тип лонца у овој области познат из града Брвеника³⁰ и из Шумника.³¹ Једино се примерак у Студеници сврстава у период од средине 15. века до земљотреса који се десио пре 1608–9. године.³² Чврсто опредељење да поменути лонци припадају 14–15. столећу, употпуњују налази из Сталаћа³³ и Маглича.³⁴

Истом типу лонца, једнаке израде и декорације, припада више уломака керамике. Примерци су глеђосани прозирном, светло зеленом глеђи преко црвеног бисквита, због чега је боја посуде црвена са делимичним светло зеленим нијансама глеђи. Орнамент споља је изведен уз помоћ комбинације таласастих, водоравних и косих енгобираних линија (Т. 14/1; Т. 21/4) или плитким сноповима канелура наглашених белом енгобом и белим мрљама (Т. 14/2; Т. 20/7). Због своје израде и декорације временски их посматрамо истовремено са зелено глеђосаним лонцима, уз извесну дозу резерве због непостојања сигурно датованих примерака.

Из јаме потичу и три фрагмента трбуха различитих посуда глеђосаних смеђом и светло зеленом глеђи са обе стране (Т. 21/5), те

²⁷ Датују се у период од оснивања манастира до краја 15. столећа: А. Јуришић, *Градац, резултати археолошких радова*, Београд 1989, 30 (=А. Јуришић, *Градац*).

²⁸ Лонци су крушколиког облика, веће запремине, равнoг дна и левкасто извученог обода. Спољна површина украшена је са два снопа хоризонталних линија између којих је низ тачкица изведених четкицом умоченом у енгобу. Потичу из слоја датованог налазима новца угарског краља Жигмунда (1386–1437): А. Јуришић, *Нова Павлица*, 72, сл. 60–61.

²⁹ На основу аналогија, аутори одређују примерак у раздобље од друге половине 14. века до 1459. године: Е. Зечевић, Д. Радичевић, *Керамика Ђурђевих ступова*, Новопазарски зборник 25 (2001) 32, сл. 2/6 (=Е. Зечевић, Д. Радичевић, *Керамика*).

³⁰ Лонци украшени на описан начин датују се у 14. и 15. век до коначног пада града Брвеника 1455. године: Д. Булић, *Прилог познавању града Брвеника из перспективе археолошких истраживања*, ИЧ 60 (2011) 70–71, Т. 10/5; 11/5–6; 15/2, 4, 8.

³¹ Д. Булић, *Црква у Шунику*, 59–60.

³² Е. Пејовић, *Каталог археолошких налаза*, Благо манастира Студенице, Београд 1988, 81 кат. бр. 70, сл. 68 (=Е. Пејовић, *Каталог*). Поред слике стоји податак да је из касног 16. столећа.

³³ Целокупан керамички материјал датује се од последњих неколико деценија 14. века до 1413. године: D. Minić, O. Vukadin, *Srednjovekovni Stalac*, Beograd 2007, 63 (сл. 42/1–8).

³⁴ Идентични глеђосани лонци са једном дршком датовани су у 14. и прву половину 15. столећа: М. Поповић, *Maglički zamak*, Beograd 2012, 160 кат. бр. 3, сл. 105.

фрагмент маслинасто глеђосаног, разгрнут и дугог обода, коме је испод ивице обода отпало пластично ребро (Т. 14/4; Т. 21/5). Остаци су скромни за озбиљнију анализу, због чега их посматрамо као примерке хронолошки блиске зелено глеђосаним лонцима.

У јами је пронађен део зелено глеђосаног поклопца са негативом дршке. Ивица је подигнута на горе и нарецкана, а унутрашњост је украшена комбинацијом таласастих и равних, плитко урезаних линија (Т. 14/5; Т. 21/6). Исте форме је и фрагментовано дно маслинасто глеђосаног поклопца; део назубљеног обода поклопца, као и више фрагмената маслинасто глеђосаног поклопца, са унутрашње стране (Т. 14/6–7; 11; Т. 21/6).

Сви примерци припадају поклопцима танких, ниских зидова и равног назубљеног обода, висине од 2,5 цм до 3,2 цм и ширине: 17 цм – 17,5 цм. Начином декорације уз примену наизменично концентричних кругова и таласасте кружнице, односно употребом зелене глеђи подсећају на глеђосане лонце.

Над дискоидним телом налазила се дршка налик директним аналозијама са Сталаћа.³⁵ Очито су припадали зелено глеђосаним лонцима, због чега се датирају у 14/15. столеће.

Раширеност маслинасто глеђосаних лонаца, којима по форми у потпуности одговарају примерци кухињских лонаца, указује да је ово посуђе, највероватније продукт локалних грнчарских радионица. Зелено глеђосани лонци појављују се на простору од Жиче, преко Студенице до жупе Брвеник, где су констатовани на готово свим средњовековним локалитетима.

Од металних предмета пронађен је гвоздени ковани ексер, дужине 9,5 цм са пирамидалном главом (троугластом) и фрагментована гвоздена потковица, ширине 3,5 цм (Т. 15/3–4; Т. 19/2).

Из јаме потиче и фрагмент кандила израђен од стакла зеленкасте боје, посувраћеног обода и вертикалне ручице (Т. 15/11).

Уз зелено глеђосане лонце и одговарајуће поклопце, временски индикативно за датовање јаме је и стаклено кандило. Поједини керамички производи могли су бити израђивани и током 16. и 17. века и то у првом реду мислимо на прозирно глеђосане лонце, за које немамо прецизно датирање и довољно података.

Нисмо сигурни у карактер јаме, да ли је реч о отпадној јами или је у њу похрањен део затеченог археолошког материјала из цркве у време неке од обнова и проширења цркве. Та обнова је могла бити у време изградње спољне припрате у 16. столећу, а свакако пре обнове пода од опека у цркви.

³⁵ D. Minić, O. Vukadin, *Stalać*, 66 (sl. 47/13).

Керамика

У шуту, на површини сонде 1 пронађена су два фрагмента биконичне зделе на ниској прстенастој стопи. На горњем делу реципијента јављају се плиће канелуре. Ивица обода је благо прстенасто проширена. Посуда осликана техником сливања носи трагове горења, због чега се боје првобитне глеђи тешко разазнају (Т. 13/1; Т. 16/10; Т. 20/1).

Јужно од цркве, на 0,20 м релативне дубине пронађена су, између осталог и два фрагмента зделе на прстенастој стопи (Т. 13/4; Т. 16/8; Т. 20/2).

Пронађени фрагменти биконичне зделе имају идентично изведен горњи део посуде, а како је код једног уломка сачувана глеђ, може се претпоставити да је примерак који је горео био истоветно декорисан. За други примерак, према аналогiji са првим, можемо претпоставити изглед доњег дела зделе. Посуда је израђена од глине са додатком кварца, црвене, уједначене боје печења, што открива печење на високој температури. Декорација је изведена сликањем белом бојом у техници сливања са унутрашње стране и дуж обода, док је сливање споља, можда последица немара. Након nanoшења зелене глеђи, сликане траке добијају светло зелени тон, док је позадина загасите зелене боје, услед тамне, црвене површине посуде. Спољна глеђ је ограничена на горњи конус. Техника сливања је широко примењивана техника декорисања, која је постала саставни део народне керамике, због чега овакве посуде није лако датовати. Наше посуде имају највише формалних сличности са типом I/10 са београдског града, али и са типом I/34 по биконичном облику, који припадају 16. и 17. столећу.³⁶ Један примерак биконичне зделе пронађен је у Ђурђевим ступовима,³⁷ а више биконичних здела потиче са истраживања манастира Милешева.³⁸ Можда нису без значаја трагови горења на једном примерку овакве зделе. Ипак, мишљења смо да се ове посуде могу најпре везати за 19. или почетак 20. столећа, на шта указују и услови налаза.

---

³⁶ В. Бикић, *Градска керамика Београда (16–17. век)*, Београд 2003, 26, 34 (=В. Бикић, *Градска керамика*).

³⁷ Е. Зечевић, Д. Радичевић, *Керамика*, 45, сл. 12/4. Примерак је без предложеног датовања, али како није уврштена у средњовековни материјал, јасно је да припада периоду турске доминације.

³⁸ О. Кандић, Д. Минић, Е. Пејовић, *Манастир Милешева – истраживања и обнова*, Београд – Пријеполје 1995, 27, кат. бр. 49; *Грнчарија Милешеве*, каталог изложбе, Београд 1986. Ове посуде смештене су у материјал од средине 16. века до 1688. године.

Без податак о месту налаза је фрагмент биконичне зделе, равнoг горњег конуса са прстенасто задебљаним и косо изведеним ободом. Профилација потпуно одговара разматраним зделама, али осим украшавања у техници сливања, декорисана је и са два нарецкана пластична ребра изведена радлом. Преко беле енгобе уочава се глеђ боје светлог окера. Форма би је приближила времену настанка сличних, већ разматраних посуда (Т. 16/6; Т. 20/6).

Из слоја шута у наосу потичу 4 фрагмента дубоке калогасте зделе и сисак посуде, споља глеђосан светло зеленом глеђи (Т. 13/5–6; Т. 20/6). Обод није сачуван, те не знамо његов облик, као ни облик стопе. У складу са условима налаата предпостављамо датовање у 17/18. век.

Унутар цркве пронађене су две фрагментоване кадионице, на виткој нози са проширеном стопом и дршком која је спајала трбух са ногом. Глеђосане су изнутра и по ободу жутом глеђи испод које је енгоба. Осим оштре профилације сродне савременим кадионицама и околности налаза у површинском слоју унутар цркве указују да је реч о рецентним посудама (Т. 13/2; Т. 22/4).³⁹

Из спољне припрате из слоја шута потиче фрагмент трбуха лонца глеђосаног прозирном глеђи преко црвене основе са обе стране посуде. Украшен је снопом хоризонталних линија у комбинацији са белим тачкицама изведених енгобом. Начином декорације и њеним извођењем у потпуности одговара зелено глеђосаним лонцима (Т. 13/3; Т. 20/6). Из истог слоја потиче фрагмент трбуха сиво печеног суда, са обе стране маслинасто глеђосан (Т. 13/7; Т.20/6).

Са нивоа пода спољне припрате потичу три фрагмента црвено печене посуде, зелено глеђосане са обе стране, са нејасним орнаментом изведен мрком бојом на једном примерку (Т. 13/9; Т. 21/1); маслинасто глеђосано фрагментовано дно, крчага или бокала и неколико ситнијих уломака (Т. 13/10, Т. 20/4).

Са нивоа пода спољне припрате потичу три фрагмента тањира са хоризонталним ободом назубљене ивице (Т. 13/8; Т. 21/1). Посуда је са унутрашње стране глеђосана прозирном глеђи преко беле енгобе и местимично исцртана плаво-зеленим пигментом. Могуће је да седефасте сјај посуде указује на треће печење посуде. Истом типу посуде или чак посуди припадају два фрагмента црвено печене посуде отвореног типа из сонде 9 (Т. 14/9; Т. 21/2). Посуда је декорисана позним колоритним

³⁹ О средњовековним и облицима из турског периода види: В. Бикић, *Градска керамика*; М. Бајаловић-Хаци-Пешић, *Керамика у средњовековној Србији*, Београд 1981; В. Бикић, *Средњовековна керамика Београда*, Београд 1994.

сграфитом. Са унутрашње стране преко беле енгобе немарно је изведен сграфито орнамент, допуњен сликањем окер и зелено-плавим пигментом. Комад не дозвољава да се уочи облик посуде, декорација или схема декора. Извесне сличности у извођењу обода могу се уочити једино код здела типа I/30 са београдске тврђаве.⁴⁰ Ипак, примерци представљају импорт јер нема познатих аналогича на тлу Србије и највероватније припадају последњој фази живота цркве, односно 16–17. веку.

Са спољашње стране северног зида, нивелисањем терена на нивоу сокла цркве пронађено је неколико фрагмената маслинасто глеђосане керамике (Т. 14/8; Т. 21/3). Мали пречник дна од 8 цм указује на крчаг или бокал. Зелено глеђосани крчази или бокали временски прате зелено глеђосане лонце. Са истог места потиче фрагмент црвено печеног суда, зелено глеђосаног са унутрашње и енгобираног са спољашње стране (Т. 21/3).

Са непознатог места налаза потиче још неколико мањих, глеђосаних уломака грнчарије, од које су поједини комади украшени сграфито техником (Т. 20/3–4).

Кухињска грнчарија

Са нивоа пода спољне припрате потиче више фрагмената сиво печеног лонца, без икаквих украса. Дугачки обод лонца је лучно разгрнут. Израђен је на традицијама српског средњовековног грнчарства, али налаз на поду припрате приписује га епохи турске владавине и последњој фази трајања цркве, односно 16–17. столећу (Т. 13/11; Т. 22/5).

Са истог места потиче 20 фрагмената црепуље (Т. 14/10; Т. 16/3, 5, 7), а фрагменти црепуље пронађена су, између осталог и јужно од цркве на 0,20 м релативне дубине (Т. 22/3). Ова врста посуђа не носи хронолошке елементе због традиционалне израде и истог облика кроз дужи временски период. Црепуље указују на припремање хране на огњишту. Иако сем цркве нису пронађени пратећи објекти, налази кухињске грнчарије указују или на привремено станиште крај цркве у смутним временима, или пак на манастирски живот.

На постојање још неких објеката око цркве, који за сада нису регистровани, указује и уломак пећњака или стопе мање посуде (Т. 16/9).

Временско опредељење ове керамике, посматрано кроз временску атрибуцију остале грнчарије са нивоа пода спољне припрате, припадало би последњем времену трајања цркве, 16–17. столећу.

---

⁴⁰ В. Бикић, *Градска керамика*, 33, 64.

Метални налази

На површини земље, по зидовима цркве и у слојевима шута пронађен је велики број рецентних налаза – новчића и накита.

У нумизматичкој збирци Народног музеја у Краљеву чувају се чак 452 примерка рецентног новца са овог локалитета од чега по један примерак албанског, америчког, турског, холандског и италијанског новца, из некадашње Црне Горе је 6 примерака; Грчке – 8; Немачке – 8; Мађарске – 34; Аустрије – 76; Србије – 169, Краљевине СХС – 26; Краљевине Југославије – 12; Југославије – 25; Бугарске – 23; кородираних примерака је 59 и две имитације. Најстарији међу овим примерцима је аустријски новчић од 3 крајцаре из 1800. године.⁴¹

Поред новца на крунама зидова цркве нађен је и накит. У југозападном делу нађено је 13 пробушених турских аспри различите величине, које су првобитно припадале нисци.

На крунама зидова цркве пронађено је и 5 бронзаних прстенова.

У централном делу олтара, у слоју шута, пронађен је бронзани прстен, пречника 2,2 цм. На елипсоидној глави је плитко урезан цветни орнамент (крин), а на раменима мотив лозице (волуте) (Т. 15/1).

На површини сонде 2, пронађен је бронзани прстен пречника 2,3 цм, са проширеном ромбоидном главом, украшеном пластичним ромбовима и мањим цветом у средини. На рамену су плитки украси у виду таласастих линија (Т. 15/2).

На круни јужног зида цркве пронађен је бронзани прстен, спљоштене карике и овално проширене главе, без украса (Т. 15/3).

Југозападно од цркве, на површини, пронађен је бронзани прстен пречника 2 цм квадратно проширене главе са плитко урезаним крстом у средини и косим линијама околу (Т. 15/5).

На круни зида апсиде пронађен је прстен размакнутих карика, пречника 2,3 цм од бронзане траке проширене у пределу главе и без икаквих украса (Т. 15/4).

По зидовима цркве и у непосредној околини, пронађено је пет бронзаних крстова са представом распећа. Израђени су ливењем, а на већини примерака налази се и година израде (1872). Један од крстова је имао постолје (Т. 16/1–2; Т. 22/1–2).

⁴¹ Захваљујем се на пруженим подацима Слађани Спасић, нумизматичару Народног музеја у Краљеву.

Места налаза на зидовима цркве или у слоју шута указују на рецентност а налази као такви више би представљали предмет етнолошког интересовања, мада није незанимљив обичај њиховог прилагања цркви. Као заветни дар, сведоци су култности објекта и службе која се изгледа повремено обављала и након рушења цркве.

Рецентним налазима припада и гвоздена кланфа, пронађена у шуту у оквиру сонде 1 (Т. 15/10). Кланфа је на средини проширена и лучно савијена, дужине 12,5 цм, а оба краја се завршавају трном.

Са нивоа пода спољне припрате потиче двадесетак гвоздених ексера различите величине – од 4,6 цм до 7,5 цм (Т. 15/8; Т. 19/4), један гвоздени кованик са овалном главом, дужине 16 цм (Т. 15/9; Т. 19/3), неколико кланфи, непознати фрагментовани гвоздени предмет (Т. 19/5) и једна оштрица ножа са корицама које су готово пропале. Кованици због своје функције којој је подређен облик немају квалитет хронолошког одређења, међутим, место налаза указује да су учвршћивали лаку, дрвену конструкцију припрате, те би се могли датовати у 16. столеће.

Корпусу металних налаза припада један број којима не знамо услове налаза: већи број ексера различите величине, кланфе (Т. 19/6–7), заобљено сечиво бритве са степенастим хрбатовом и кружним проширењем за качење (Т. 15/7), те предмет непознате намене (Т. 19/8).

Стакло

Из сонде 9, испод малтерне подлоге пода од опека, потиче фрагмент већег стакленог кандила са посувраћеним ободом (Т. 15/15; 19/1). Стакло је прозирно, бледожуте боје, пречника 18 цм (?).

Скромном корпусу стаклених налаза припада фрагмент окулуса, са повијеном ивицом из ЈЗ угла спољне припрате из слоја са фрескама (Т. 15/6). Неуобичајене је сиве боје услед великог степена иризације. Једини је пронађени примерак окулуса на локалитету и упућује на постојање транзена. Транзене, међутим, нису пронађене ни у фрагментима, што указује на израду од дрвета, какве су биле у припрати Нове Павлице. Оваква трензена, хипотетички, пре је могла бити на припрати, него на главном делу цркве, судећи по сачуваним прозорским оквирима.

Стаклена кандила представљају чест налаз многих манастирских целина. У непосредној околини, стаклена кандила су пронађена у

манастиру Градац и Новој Павлици.⁴² Истом времену припада и налаз из Шумника, где је пронађено више фрагмената кандила.⁴³ Од налаза неколико кандила из манастира Студенице, који потичу из слојева од средине 13. до средине 15. столећа, међу којима су неки уломци овог типа.⁴⁴ Из манастира Намасија оваква кандила потичу из 15. столећа.⁴⁵

Закључна разматрања и нерешена питања

Главни ослонац за датирање цркве је живопис који је из средине или шесте деценије 14. столећа.⁴⁶ И покретни археолошки налази указују на изградњу цркве у Радошићу током 14. столећа, те да нема старије грађевине или некрополе која претходи цркви. На овакво датовање упућују и аналогне цркве истог типа из непосредног окружења.⁴⁷

Када је реч о аналогним црквама, Милка Чанак–Медић је истакла да је реч о скупини црквених грађевина подизаних од треће деценије 13. века када је саграђена црква Св. Николе у Студеници, након чега је уследио низ грађевина блиске схеме, сличних размера и истоветне пројектантске матрице. Скупину чине цркве у Баљевцу, Шумнику и Брвенику, а закључује је црква Светог Јована у Студеници, датована у прву половину 14. столећа.⁴⁸ Овој скупини цркава придружује се и храм у Радошићима и остаје само да се утврди његово место у релативној хронологији поменутих цркава.

Такође је већ закључено да је једнобродно композицијско решење код цркава у околини Рашке последица угледања на мање цркве 13. столећа, чији су облици наставили да живе у Рашкој и у 14. веку, када је ова област постала уметничка периферија.⁴⁹

⁴² А. Јуришић, *Градац*, 54–55, сл. 49; А. Јуришић, *Нова Павлица*, 87, 94, сл. 74.

⁴³ Д. Булић, *Црква у Шумнику*, 54.

⁴⁴ Е. Пејовић, *Каталог археолошких налаза*, Благо манастира Студенице, Београд 1988, 76, кат. бр. 45–48 (=Е. Пејовић, *Каталог*).

⁴⁵ М. Брмболић, *Манастир Намасија*, Параћин, без године издања, 22 (=М. Брмболић, *Намасија*).

⁴⁶ Б. Стевановић, М. Лукић, М. Живковић, *Фрагменти фресака*, 98–104.

⁴⁷ Д. Булић, *Црква у Шумнику*, 47–78.

⁴⁸ М. Чанак–Медић, *Шумник*, 164; М. Чанак–Медић, *Свети Никола у Баљевцу*, Архитектура прве половине XIII века I, Београд 2006, 213 (=М. Чанак–Медић, *Баљевац*).

⁴⁹ В. Ј. Ђурић, *Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство*, Научни скуп о кнезу Лазару, Београд 1975, 121.

Црква Св. Николе у Студеници представљала је узор за већи број цркава из околине Рашке током 14. столећа. За њено датовање била је пресудна анализа живописа која је указивала на крај четврте деценије 13. столећа,⁵⁰ након чега је претпостављено да ни црква није саграђена много раније.⁵¹ Датирање цркве Св. Јована у Студеници у 14. столеће, као последње у низу, такође није спорно и заснива се на плану основе и на готичкој лунети апсидалне бифоре.⁵²

Све остале наведене аналогне цркве осликане су у 14. столећу. Расправљајући о датовању цркве у Шумнику, јасно смо указали на хронологију цркава исте основе. Пронађени археолошки материјал, натпис на надгробној плочи монаха Василија и датирање живописа недвосмислено указује на период око половине 14. столећа, као време изградње цркве у Шумнику.⁵³ Аналогије са црквом у Баљевцу и живопис из 14. века и без археолошких истраживања датирају и баљевачку цркву у 14. столеће.⁵⁴

Није спорно ни датовање цркве посвећене Светом Николи подно града Брвеника.⁵⁵ И Ђурђе Бошковић и Радомир Станић фреске и саму грађевину датују у време челника Мусе, односно у другу половину 14. столећа сматрајући да би црква у Брвенику по решењу куполе била претеча објеката моравског стила.⁵⁶ Иван Ђорђевић је мислио да се црква

---

⁵⁰ В. Ј. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 37. За новију анализу живописа погледати: О. Томић, *Особеност фресака XIII века у студеничкој Никољачи*, Ниш и Византија 3 (2005) 261–278.

⁵¹ Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ћирковић, *Студеница*, Београд 1986, 58; М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Студеници*, Архитектура прве половине XIII века I, Београд 2006, 200.

⁵² М. Кашанин, М. Чанак-Медић, Ј. Максимовић, Б. Тодић, М. Шакога, *Манастир Студеница*, Београд 1986, 84; Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ћирковић, *Студеница*, Београд 1986, 100.

⁵³ Д. Булић, *Црква у Шумнику*, 67–68.

⁵⁴ О датирању фресака у 14. столеће видети: Р. Николић, *Чување и одржавање зидних слика*, Београд 1968, 25; Р. Станић, *Фреске цркве Св. Николе у Баљевцу код Рашке*, Саопштења 10 (1974) 74; Д. Војводић, *О живопису беле цркве Каранске и савременом сликарству Рашке*, Зограф 31 (2006–2007) 136.

⁵⁵ О изгледу и аналогијама цркве, са наведеном старијом литературом види: М. Чанак-Медић, *Свети Никола у Брвенику*, Архитектура друге половине XIII века I, Београд 2006, 229–240.

⁵⁶ Ђ. Бошковић, *Белешке са путовања: III Ибарска клисура*, Старионар 8–9 (1933–1934), 285; Р. Станић, О. Вукадин, *Црква Св. Николе у Брвенику*, Саопштења 8 (1969) 147–148 (=Р. Станић, О. Вукадин, *Црква Св. Николе*).

може сматрати задужбином кнеза Дабисе, нарочито због циклуса Светог Николе који је био патрон ктитора.⁵⁷

Црква у Радошићу припада наведеном типу цркава по архитектонској основи, али и по блиским димензијама. Занимљиво је да су цркве из Шумника, Брвеника и Радошића готово истих димензија – око 11,5 м x 6,5 м.

О сличностима говори и употреба декоративног камена – љубичастог дацито-андензита, који је коришћен при градњи цркве Св. Николе у Брвенику, цркве Св. Николе у Шумнику и храма у Радошићу.⁵⁸ Употреба локалног камена за израду једноставне камене пластике, која понавља са закашњењем решења са угледних грађевина из околине, указивала би на домаће порекло клесара.

Остало је нерешено питање куполе радошићке цркве, која је потврђена у случају Св. Николе у Брвенику,⁵⁹ или је претпостављена у идеалној реконструкцији цркве Св. Јована у Студеници⁶⁰ и цркве у Баљевцу.⁶¹ Милутиновић и Валтровић, су претпоставили куполу на цркви Св. Николе у Шумнику, вероватно аналогно цркви подно Брвеника, док Р. Станић није прихватио ово решење.⁶² Анализирајући конструкцијска решења горњег построја црква у Рашкој области, Баришић је констатово да је купола постављена централно у односу на укупну дужину грађевине, а не као што је уобичајно, на дужину бочних фасада, што је условило узак источни травеј, као и често тањи источни зид.⁶³

⁵⁷ И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, Београд 1994, 166–167. Дабисина надгробна плоча пронађена на средишњем делу западног травеја, датирана је у другу половину 14. века: Р. Станић, О. Вукадин, *Црква Св. Николе*, 147.

⁵⁸ Д. Булић, *Црква у Шумнику*, 66.

⁵⁹ *Излози Српског ученог друштва Истраживање српске средњовековне уметности 1871–1884*, САНУ, Каталог изложбе, Београд 1978, 170; М. Валтровић, Д. Милутиновић, *Документи I – теренска грађа 1871–1884*, Београд 2006, 54–57 (=М. Валтровић, Д. Милутиновић, *Документи I*).

⁶⁰ С. Баришић, *Црква Св. Јована Претече у манастиру Студеница*, Саопштења 34 (2003) 77 (=С. Баришић, *Црква Св. Јована Претече*); А. Дероко, *Црква Св. Николе код Баљевца*, Старинар III серија, књ. 7 (1932) 36, 39 (=А. Дероко, *Баљевац*); А. Дероко, *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 85 и 113.

⁶¹ А. Дероко, *Баљевац*, 36, 39; А. Дероко, *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 85 и 113.

⁶² Д. Милутиновић, М. Валтровић, *Извештај уметничком отсеку Српског ученог друштва*, Гласник СУД 47 (1879) 232–242; М. Валтровић, Д. Милутиновић, *Документи I*, 33; Р. Станић, *Црква Светог Николе у Шумнику код Раишке*, Саопштења 9 (1970) 102.

⁶³ У типолошком смислу овакво решење представља комбинацију подужног и централног типа: С. Баришић, *Црква Св. Јована Претече*, 74–75.

По мишљењу истраживача, у некој од обнова цркви су додате нише, пиластри и банак у апсидалном делу, са чиме се не можемо потпуно сложити.⁶⁴ Заиста, извесне промене на нишама могле би бити последица каснијих преправки и зазиђивања. Пиластри, међутим, нису млађи, јер се конструктивне фуге на зидовима цркве не уочавају, осим у темељима, а што може бити последица несолидности градње и непостојања њихове носеће улоге. Вероватно, због плитког фундаирања, куполе није било.

Заиста „горње место“ не одговара идеалној оси цркве, а забележени остаци живописа на синтроносу могли би бити једнако из првобитне и из шеснаестовековне фазе сликарства. Међутим, положај би могао бити последица донетог решења у току градње цркве, а непостојање некакве фуге, као показатеља хронолошке фазе у градњи, указује на једновременост градње цркве и синтроноса.

Већ истакнута малобројност цркава посвећених Светој Петки у српском средњем веку доводи у сумњу аутентичност првобитне посвете цркве.⁶⁵ Због тога би можда била разложна претпоставка да је и радошићка црква, као и већина аналогних цркава из непосредне околине, те узорна црква из Студенице, првобитно била посвећена Светом Николи. Чини се да постоји нека недоказана веза између овог светитеља и рударских активности.

И проблем идентификације цркве у Радошићу са манастиром Тушимља остаје без коначног одговора. Археолошким ископавањима нису пронађени никакви објекти манастирског насеља. Међутим, археолошка ископавања и нису вођена са овом намером и њима је била обухваћена само црквена грађевина и непосредна околина земља цркве. Ипак, поједини налази кухињске грнчарије иницирају могућност постојања још неких објеката око цркве.

Страдање цркве истовремено са страдањем града Брвеника у непосредној околини 1455. године, оправдано је претпостављено.⁶⁶ Резултати археолошких истраживања показују да је до доградње трема дошло у 16. столећу, вероватно након обнове Пећке патријаршије, након чега је осликан спољни западни зид цркве, а вероватно и други делови трема. У овом времену око 1557. године највероватније су обновљени коначи манастира Кончулић, а за време митрополита Висариона крајем

---

⁶⁴ Дневник археолошких ископавања цркве.

⁶⁵ Б. Стевановић, М. Лукић, М. Живковић, *Фрагменти фресака*, 88.

⁶⁶ Д. Булић, *Прилог познавању града Брвеника из перспективе археолошких истраживања*, ИЧ 60 (2011) 57–96.

16. столећа извршена је делимична обнова манастира Градац.⁶⁷ Овој фази претпостављена је и изградња трема у Шумнику.⁶⁸

Крај 17. столећа и позната ратна дешавања у време аустријско-турског рата вероватно су довела до страдања већине црквених грађевина и манастира у околини Рашке. У 19. веку, уследио је талас обнове у области Рашке. Манастир Кончулић је обновљен 1861. године, а црква у Радошићу је 1862. године „служила“.

Податак се вероватно односи на делимично рашчишћавање цркве за потребе повремене службе, о саборима, како је и Илић забележио, а не о комплетној обнови. О култности места сведоче бројни налази новца и накита у виду заветних дарова.

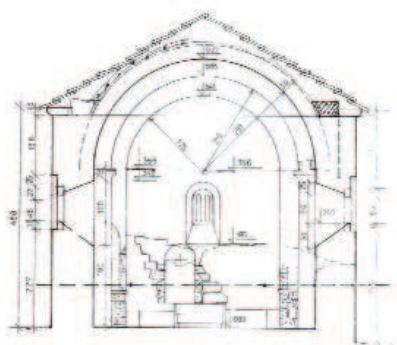
⁶⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи II*, Београд 1903, 428, запис 4329.

⁶⁸ Д. Булић, *Црква у Шумнику*, 67.

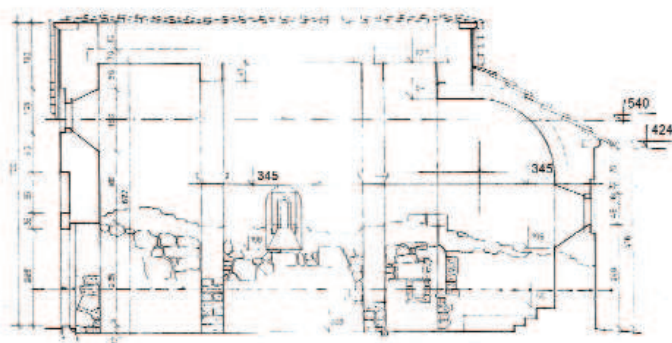

1.

Т. 1
1. Црква у Радонјици
2.-3. Подужни и попречни пресеци
Реконструкција
Сликара: П. Пејчић
Пројекат: В. Вучковић

2.

3.

1. Под у цркви

2. Ктиторски гроб

3. Сачувани остаци цркве

4. Нише у северном зиду

5. Ниша у ЈИ делу цркве

6. Нише у проскомидији

1. Малтерна површина у ЈЗ углу цркве

2. Детаљ спољне стране северног зида

3. Јужни зид цркве изгледа

4. ЈЗ угао цркве

5. Соида 6

6. Соида 4

Т. 4

1. Под у цркви

2. Ниша у проскомидији

3. Ниша у олтару

4. Запада ниша у јуџном зиду

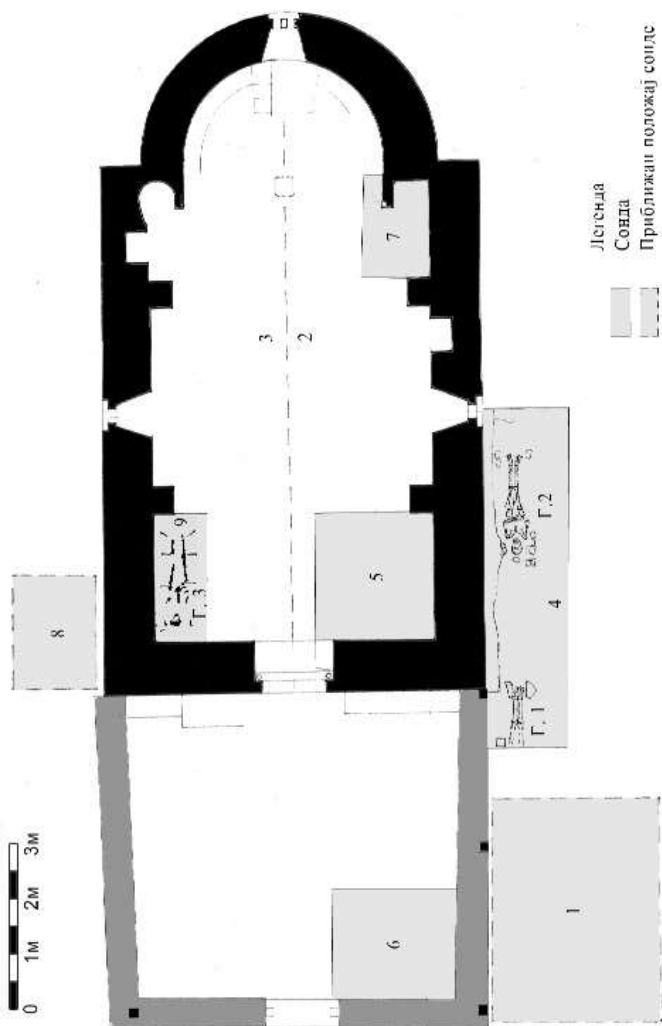

5. СЗ угао цркве

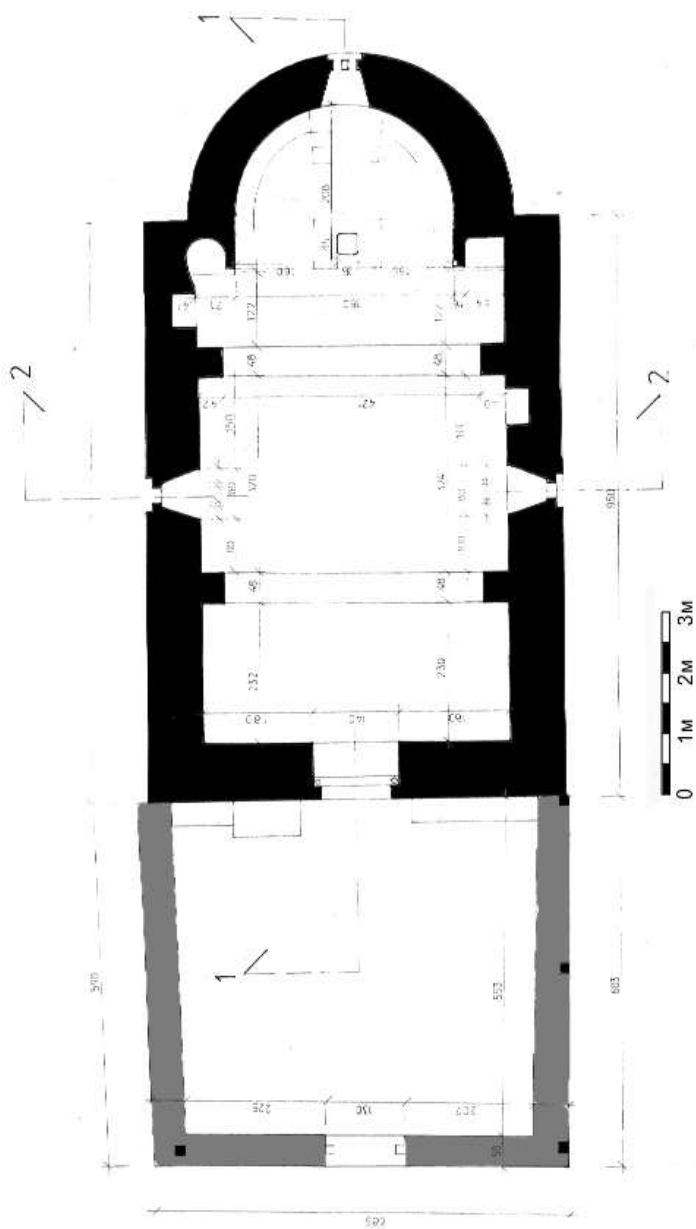

6. ЈЗ угао цркве

Г. 5 Основа цркве са распоредом ископа

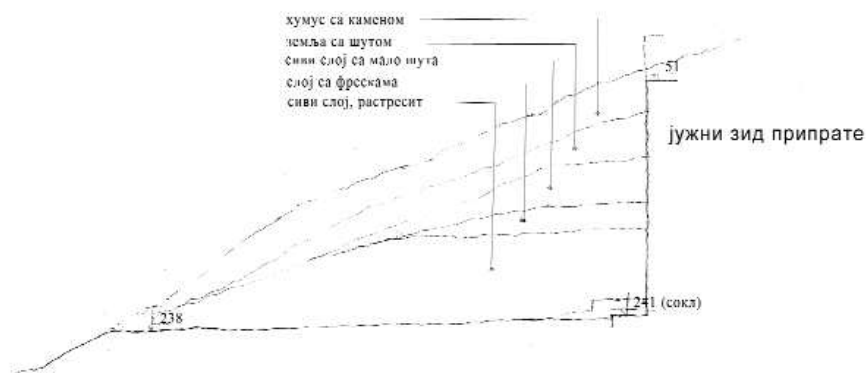

Т. 6
Основа Цркве

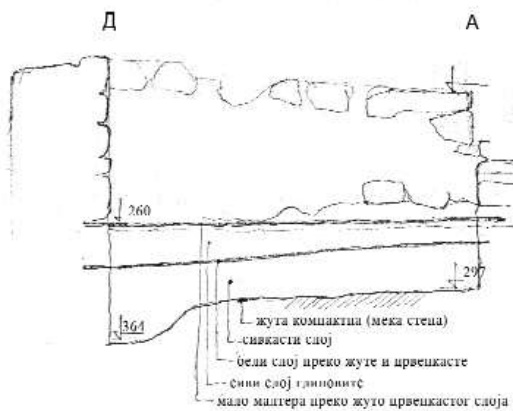

Т. 7

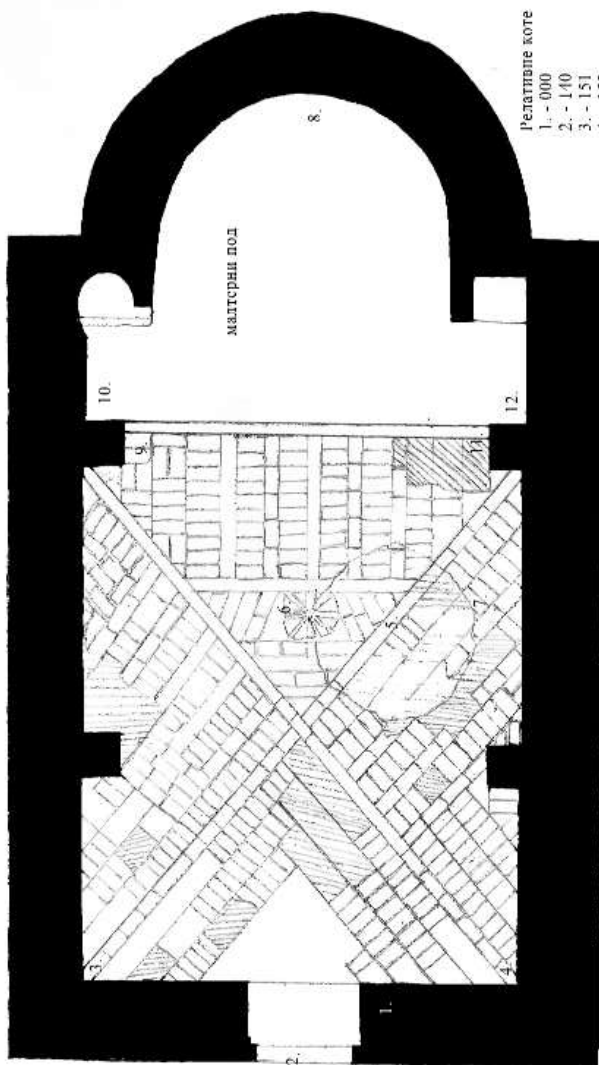
Западни профил сонде 1

Западни профил сонде 6

П. 8
Основа под цркве

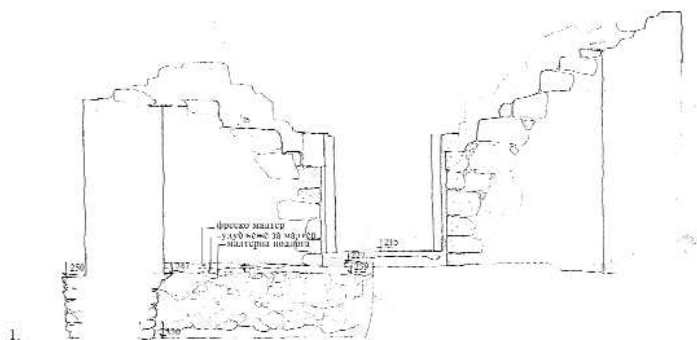

Релативне коте

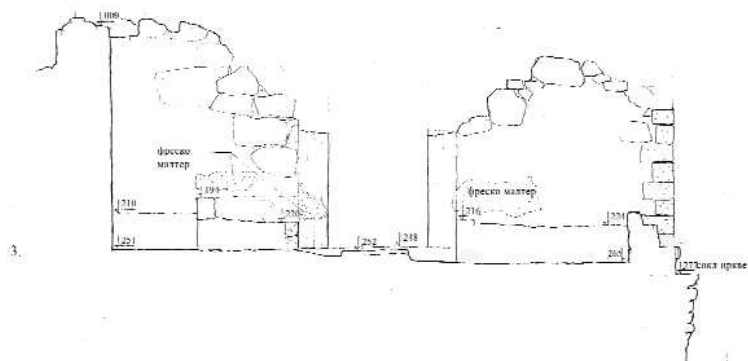
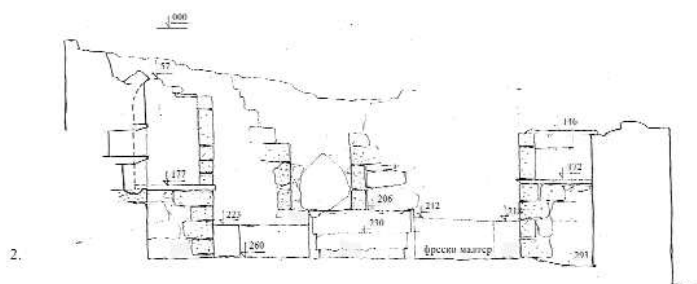
- 1. - 000
- 2. - 140
- 3. - 151
- 4. - 153
- 5. - 205
- 6. - 163
- 7. - 170
- 8. - 155
- 9. - 155
- 10. - 156
- 11. - 169
- 12. - 159

Т. 9

Западни зид цркве са изгледом темеља у сонди 5

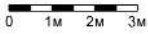
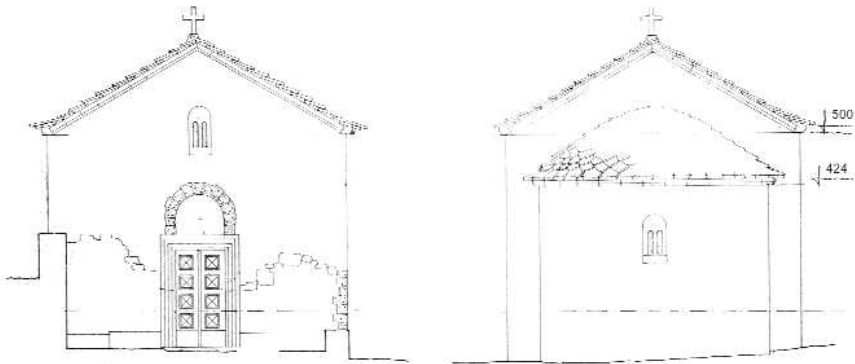
Пресеж источниј део цркве и западни изглед

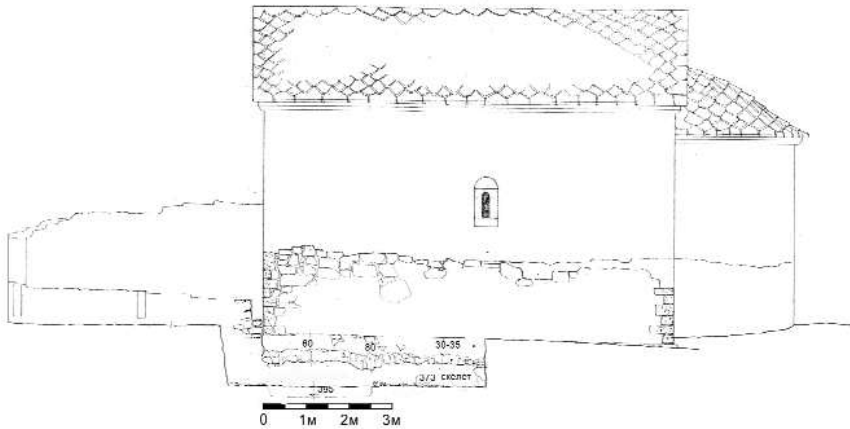
Црква у Радошићима

Т. 10

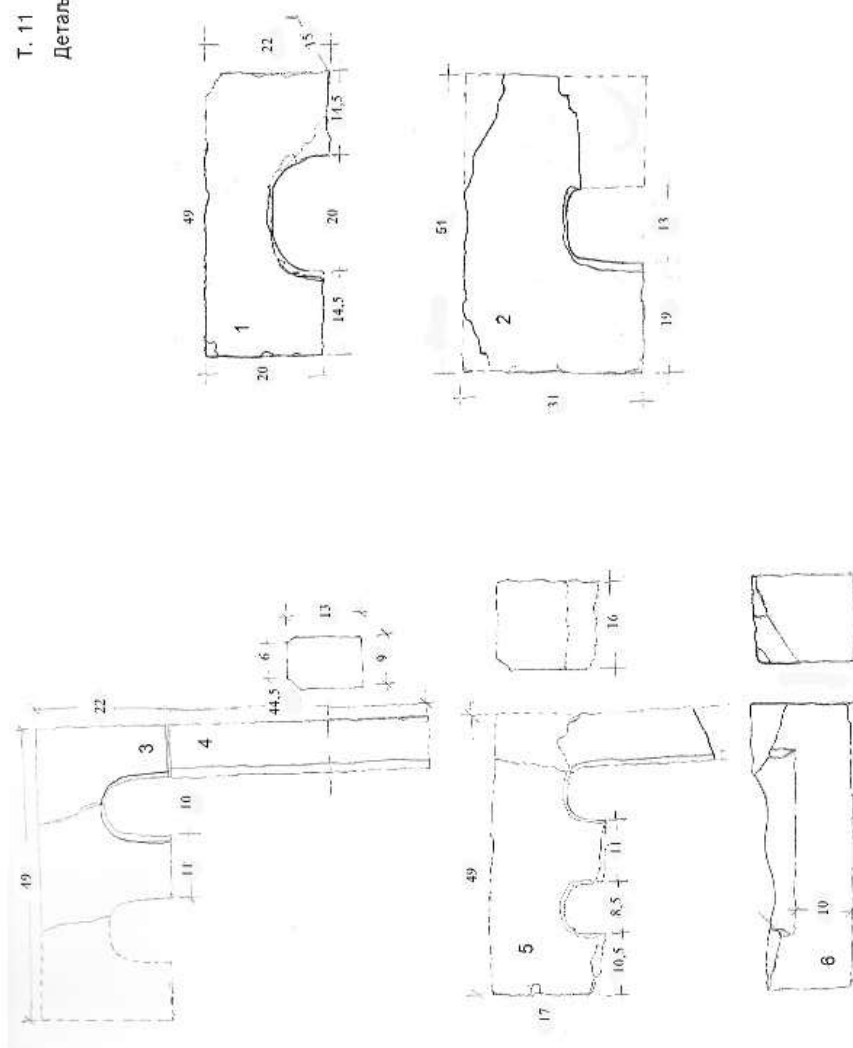
Црква у Радошићу
Источни и западни изглед
Реконструкција
Пројектант: В. Вучковић

Реконструкција јужног изгледа
Снимио: Н. Пајовић

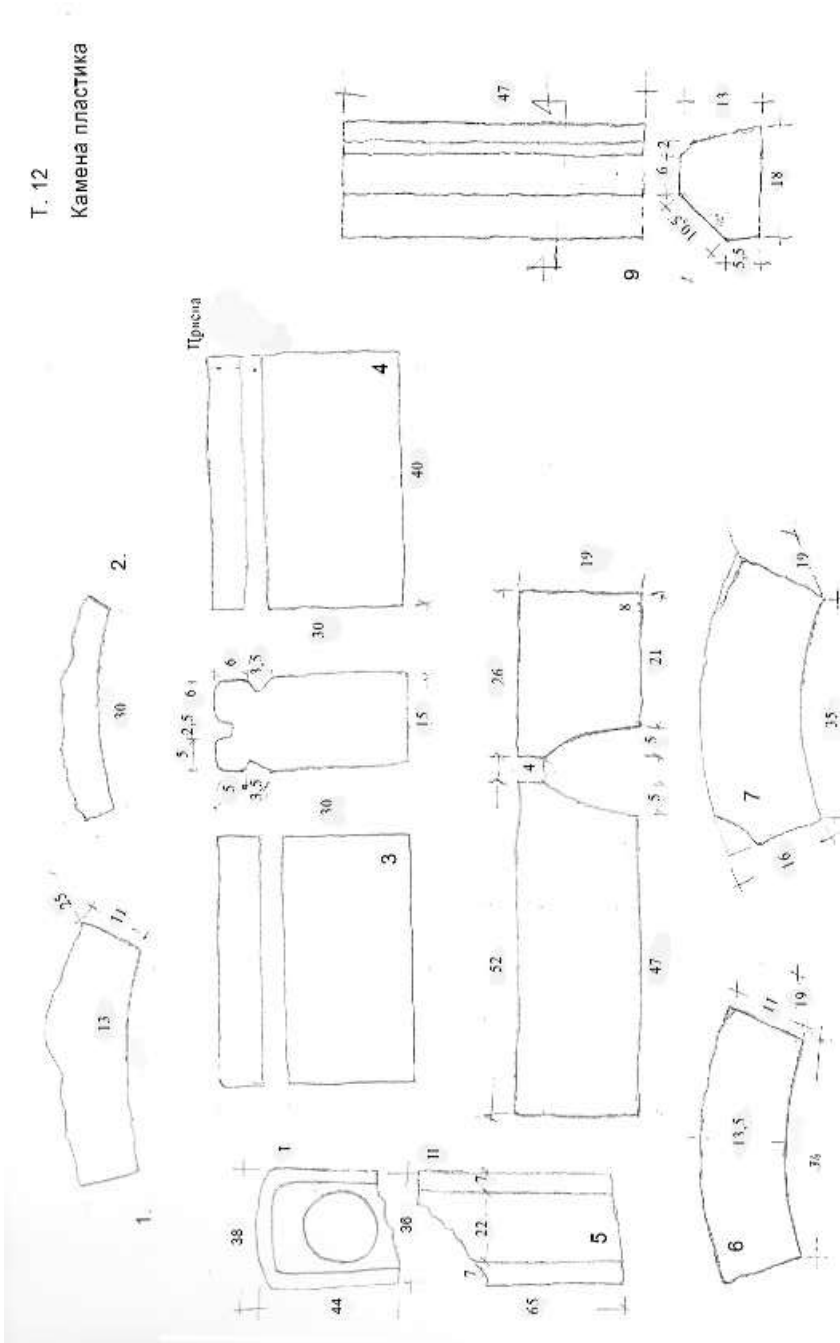

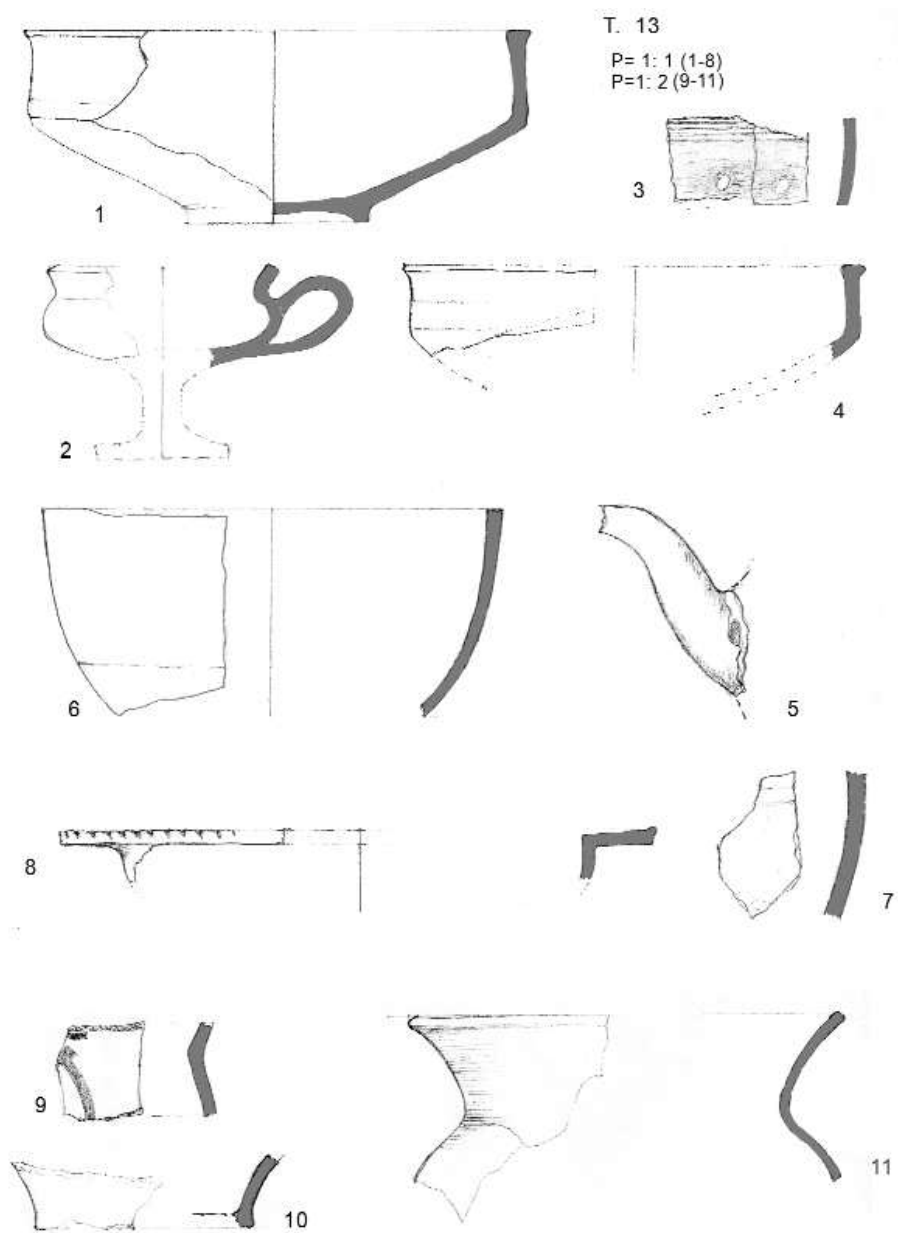
Т. 11
Детаљи бифора

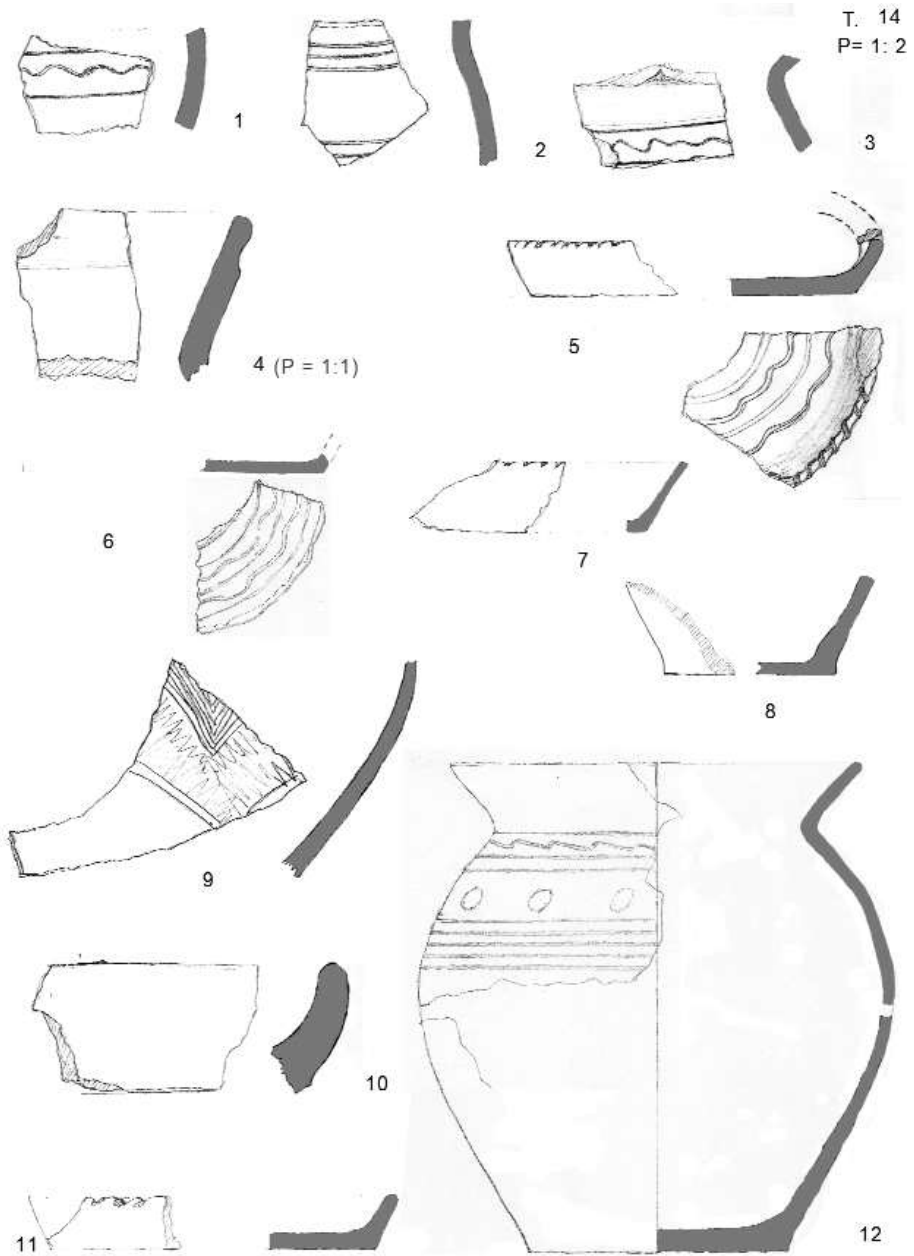

Т. 12

Камена пластика

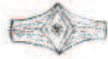

T. 15

P 1:1 (1-6; 11; 15)

2

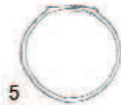
1

3

4

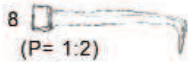
5

6

7

8 (P= 1:2)

9 (P= 1:2)

10 (P= 1:2)

11

12

(P= 1:2)

13

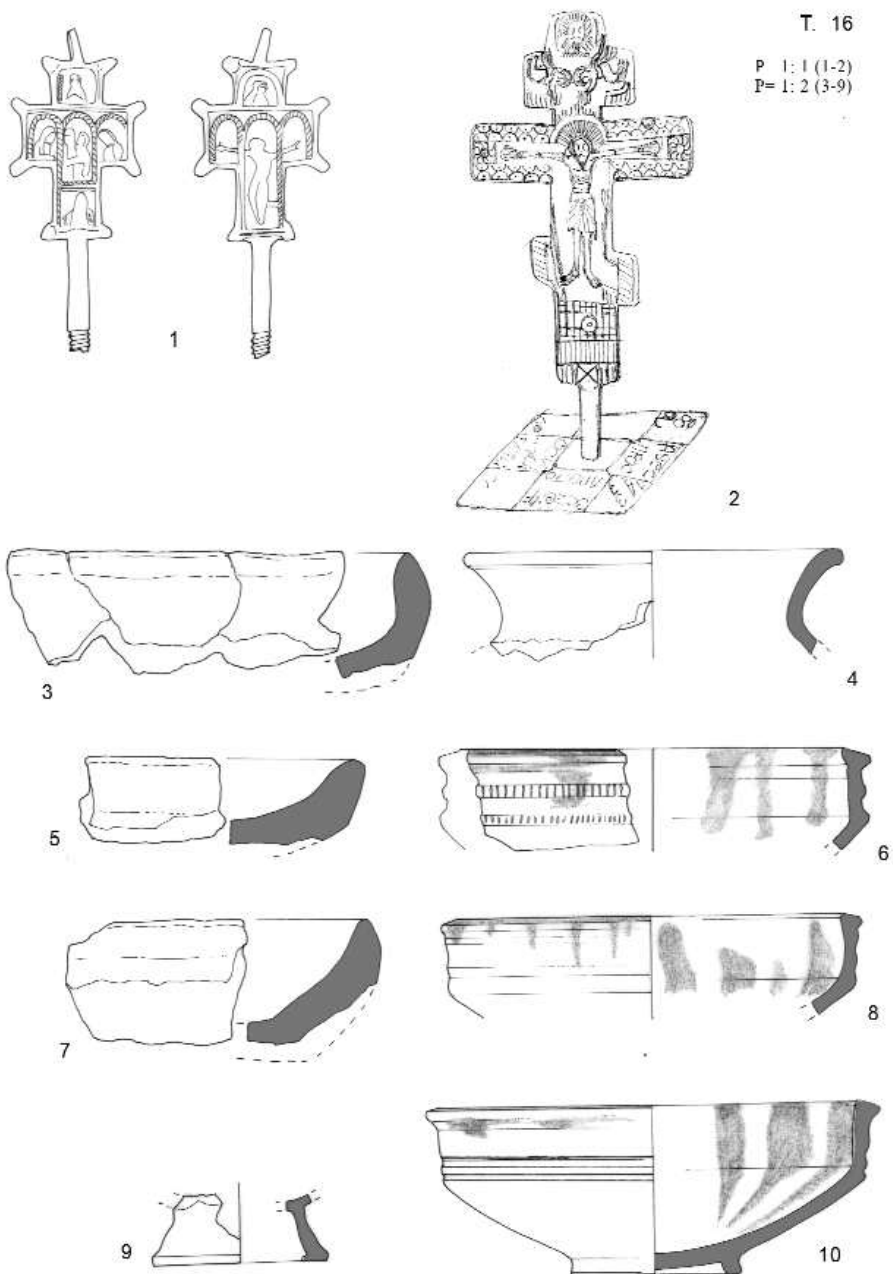
(P= 1:2)

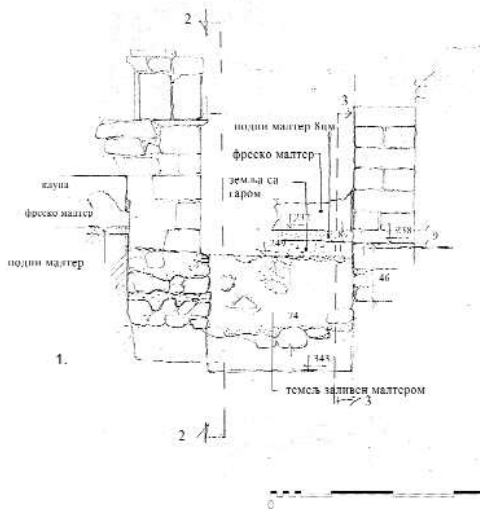
14 (P= 1:2)

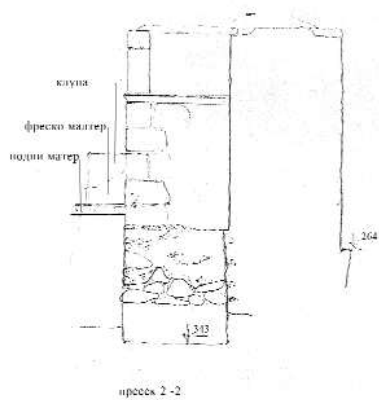
15

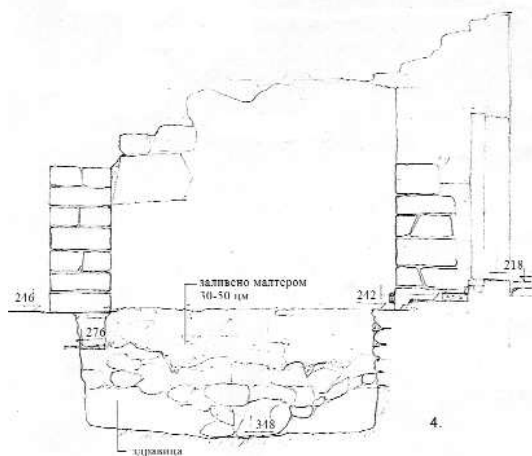
Сонда 7. ЈИ угао зидова
Пресеци 1-1

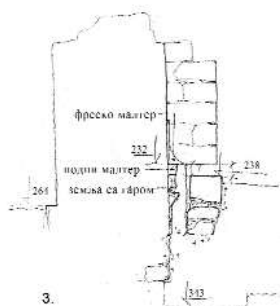
СОНДА 7
Пресеци 2-2

Сонда 5
Изглед јужног темеља

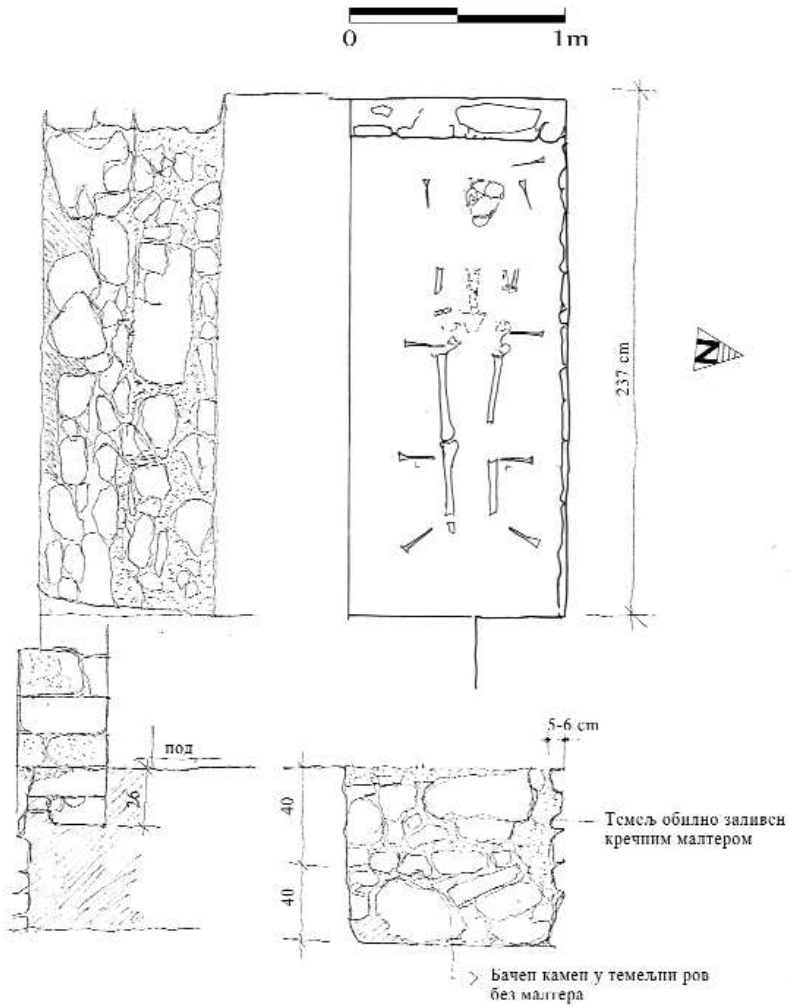

Сонда 7
Пресеци 3-3

Т. 18

Црква у Радошићу
Основа сонде 9 са северним,
западним и источним профилем

1. Сонда 9

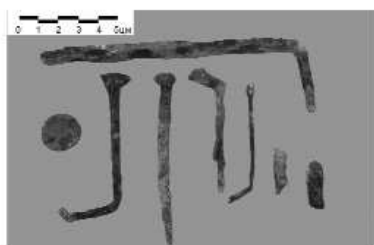
2. Јама унутар цркве

3

4. Спољна припрата

5. Спољна припрата

6

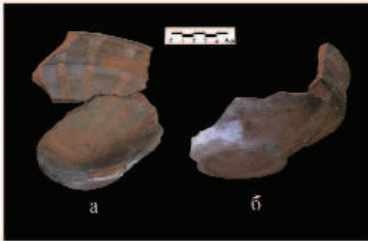

7

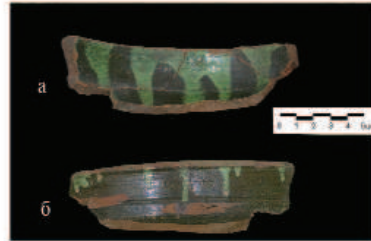

8

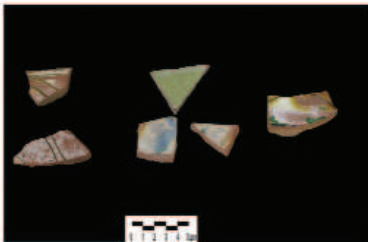
Т. 20

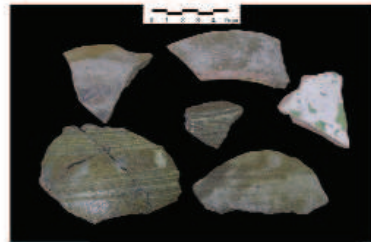
1. Сonda 1

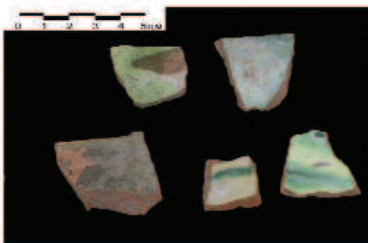
2. Јужно од цркве

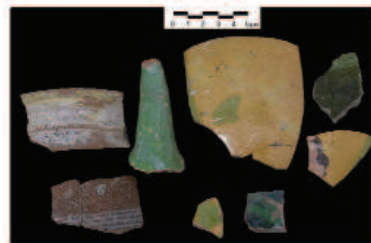
3

4. Спољна припрага

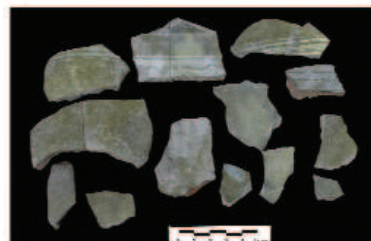
5

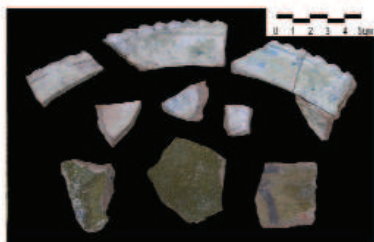
6. Наос и спољна припрага

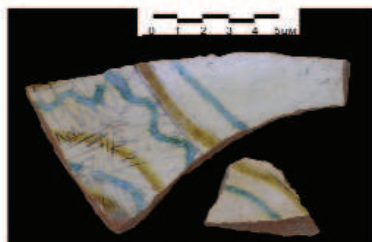
7. Јама унутар цркве

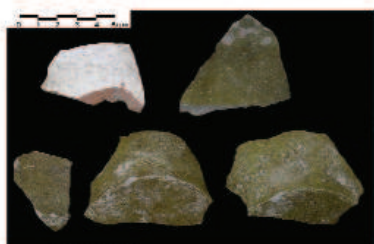
8. Јама унутар цркве

1. Спољна припрага

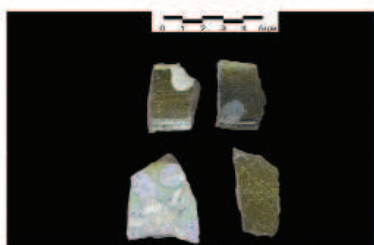
2. Сонда 9

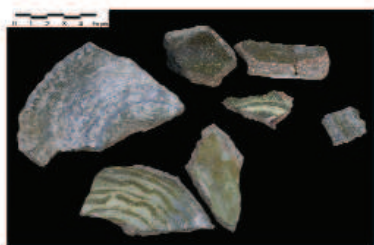
3. Са спољне стране северног зида

4. Јама унутар цркве

5. Јама унутар цркве

6. Јама унутар цркве

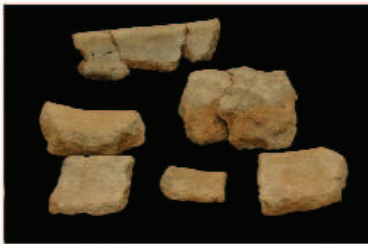
7. Јама унутар цркве

1. Површински налази

2. Површински налази

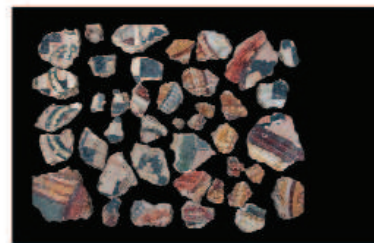
3

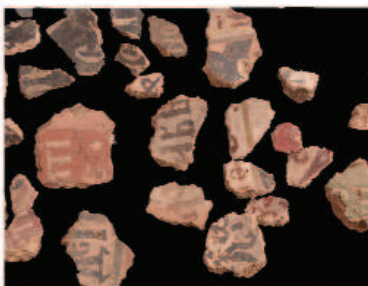
4 Сонда 2

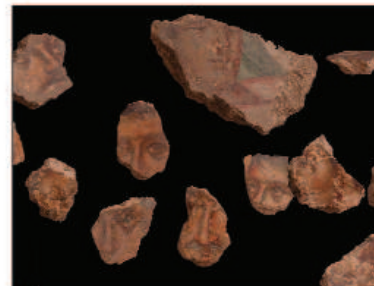
5 Спољна приправа

6

7.

8.

Dejan Bulić

CHURCH IN RADOŠIĆ

Summary

In the Radošić village, around 7 km north-east from Raška, there is the church of St Petka. There are no historical data about the time of creation and ktetor of the temple. The village is mentioned only in the censuses of the Zvornik sanjak of 1519 and 1533. In 1905, R. Ilić noted brief data about the church remnants.

The temple is a single-nave structure, of the rectangular basis with a semicircular apse of 11.45 x 6.45m. Two pairs of pilasters, leaning on the northern and southern wall, divided the church into three uneven traves, of which the eastern was the smallest. The altar area contained niches for the prothesis and diaconicon, while the central part of the apse, above the synthronon, contained the niche for the “upper room”. A narthex of 6.85 x 6 m was added later to the western side of the church.

Three skeletons were found during the archaeological research of 1997 – among others, within probe 9, the ktetor tomb of the 14th century was explored in the north-western part of the church.

One of indicators helping date the church is the fresco-painting from the mid- or sixth decade of the 14th century. Portable archaeological findings indicate that the church was built in the 14th century. This is also corroborated by the same-type analogous churches in the immediate vicinity. These churches belong to a complex of structures built from the third decade of the 13th century, when the church of St Nicholas in Studenica was built, until the 14th century when churches of similar pattern and dimensions were constructed in Baljevac, Šumnik and Brvenik, including the church of St John in Studenica. The church in Radošić belongs to this group of churches.

The very few churches dedicated to St Petka in the Serbian Middle Ages bring into doubt the authenticity of dedication of the church, and the identification of the church in Radošić with the monastery of Tušimlja remains without a final answer.

It would be justified to assume that the church suffered in 1455. Additions to the church, i.e. construction of the western vestibule took place probably after the restoration of the Patriarchate of Peć in the 16th century,

whereafter at least the outer western wall of the church was painted. Numerous finds of money and jewellery in the form of votive offerings indicate that the temple had a cult status.

Keywords: St Petka – Radošić, Raška; 14th century, St Nicholas – Studenica; St Nicholas – Brvenik, St Nicholas – Baljevac, St Nicholas – Šumnik, dacite-andesite.

Чланак примљен: 21. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 10. 09. 2015.

